

Рецензия

за дисертационния труд на доц. д-р Катя Исса на тема „Български език на юг от Екватора. (Социолингвистично проучване на езика на българската емигрантска общност в гр. Сидни, Австралия)“

за придобиване на научната степен „доктор на науките“ в област на висшето образование
2. *Хуманитарни науки, професионално направление 2.1. Филология*

от проф. д.ф.н. Красимира Алексова, Катедра по български език, Софийски университет
„Св. Климент Охридски“

1. Данни за конкурса и кандидата

Избрана съм за член на журито по конкурса със заповед РД-38-304/22.06.2023 г. на Ректора на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. В конкурса участва един кандидат – доц. д-р Катя Грозева Исса от Университета по архитектура, строителство и геодезия, София. Кандидатката е представила един хабилитационен труд на тема „Български език на юг от Екватора. (Социолингвистично проучване на езика на българската емигрантска общност в гр. Сидни, Австралия)“ и 30 статии според приложения списък. Изпълнени са минималните национални изисквания за придобиване на научната степен „доктор на науките“, както и изискванията на Закона за развитие на академичния състав в Република България и Правилника за приложението му в Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Не са ми известни нарушения на процедурата.

Доц. д-р Катя Грозева Исса е преподавателка по български език като чужд в Университета по архитектура, строителство и геодезия. Преподавала е български език на чужденци в Езикова школа „Дружба“, в ЕС БИ ТЕК ГЛОБЪЛ ЛИМИТИВ, клон на КБТ, а в момента е и хонорувана преподавателка по български език като чужд в Медицинския университет, София. Освен това е била хонорувана преподавателка по българска морфология и синтаксис в СУ „Св. Кл. Охридски“, преводачка от и на арабски в Софийския градски съд и Държавната агенция за бежанците. От януари 2013 г. е доцент по съвременен български език в УАСГ, а преди това е била преподавателка и старши преподавателка в същия университет. Езиков редактор е на Годишника на УАСГ. Води от 2020 г. освен часове по български език като чужд и лекционен курс по езикова култура в УАСГ. Придобила е образователната и научна степен „доктор“ през 2004 г. с труд на тема „Асоциативни българско-арабски езикови модели“. Завършила е специалностите „Българска филология“ и „Арабска филология“, освен това и второ висше образование „Философия“. Била е и студентка в Държавния библиотечарски институт. Владее арабски, руски, сръбски и английски език. Член е на Управителния съвет на Международното социолингвистическо дружество „Акад. Михаил Виденов“, била е научен секретар на секция „Филологически науки“ към Съюза на учените в България.

2. Приноси в трудовете на кандидата

Дисертационният труд на доц. д-р Катя Исса на тема „Български език на юг от Екватора (Социолингвистично проучване на езика на българската емигрантска общност в гр. Сидни, Австралия)“ е първото монографично изследване, посветено на българския език на живеещите в гр. Сидни, Австралия. Темата на труда е напълно дисертабилна, а анализите, обобщенията и изводите имат достатъчната разгърнатост и задълбоченост, подходящи за дисертация за „доктор на науките“ в област на висшето образование 2. *Хуманитарни науки, професионално направление 2.1. Филология.*

Дисертацията е разгърната на над 610 страници и съдържа увод, три глави, заключение, библиография и 21 приложения. Авторката е представила достатъчно мотивирано целта на изследването си – представяне и приложение на методика за проследяване на пораженията върху българския език на емигрантите ни в гр. Сидни, Австралия, като се опише многостранно езиковата ситуация на българския език в този град. Много подробно са изложени задачите на дисертационния труд, които първо включват преглед на източниците за езика на българската емиграция, след това запознаване с работата на Асоциацията на българските училища в чужбина до 2016 г., тъй като това се отразява върху българския език на младите поколения, учещи извън България, на трето място – проучване на езика на семейството като социолингвистичен обект, четвърто – избор на място и време за теренните социолингвистични проучвания, на пето място, но не и по значимост – избор на подходяща методика за изследване на българския език на сънародниците ни, живеещи в гр. Сидни. Напълно обосновано е провеждането на включено наблюдение, което гарантира изучаване на спонтанната нередактирана българска реч на живеещите в Австралия българи.

В отделна част в Увода са представени обектът и предметът на изследването на К. Исса – предмет са всички българи в Сидни, а конкретният предмет – българската реч на живеещите в гр. Сидни, Австралия. Авторката се спира на единството и многообразието на научния обект – българската общност от 200 души в гр. Сидни, от които К. Исса е проучила в езиков аспект 80 души, което не е малка извадка.

Основните задачи на дисертационния труд са изведени в отделна част на Увода, те са детайлно предварително обмислени и подходящи за проучване на конкретния предмет.

Ако трябва да се очертаят методите на изследването, то първо ще посоча включеното наблюдение, дало възможност да се оформи корпус от над 200 часа записи на спонтанна българска реч в различни сфери и ситуации на българи от Сидни на различна възраст, с различна професия, специалност, продължителност на местоживеенето в Сидни и с различна образователна степен. Авторката е използвала и анкетния метод за събиране на емпирични данни, за да проучи нагласи на българи от гр. Сидни. Данните от тази анкета са важни, защото дават информация за продължителността на пребиваването в гр. Сидни, за семейното положение на анкетираните, за езика, на който се говори в дома, за контактите с други българи, за връщанията в България и контактите с българи, което неминуемо се отразява върху употребите на българския език, за достъпа до българска преса, радио и телевизия, за четенето на български книги, за посещенията на децата в българско неделно училище, което е от съществена значимост за нивото на владеене на българския език от младите поколения българи в Сидни. Всички тези данни са изключително необходими, за

да бъдат очертани особеностите на езиковата ситуация на българския език в гр. Сидни, Австралия.

Авторката притежава много богат емпиричен материал за спонтанната нередактирана българска реч в гр. Сидни. Той дава възможност на К. Исса да разгледа в социолингвистичен аспект съществуващата съвременна речева норма на поведение на говорещите български в Сидни, да проследи превключването на езиковия код, да очертае т. нар. от нея деформации на българската реч и алгоритъма на тяхната изява.

Трудът на Катя Исса се отличава с въведената от нея система от собствени термини, на първо място сред които ще посоча т. нар. отродяване, намиращо израз в процесите в българския език на емигрантите в гр. Сидни.

В уводната част Катя Исса представя предварителните си хипотези за деформацията на българския език на живеещите в Сидни българи, като посочва, че очакванията ѝ са били за най-голяма уязвимост на лексикалното равнище, предимно в областта на съществителните имена, вмъкване на чужди думи и др. Предварителните очаквания включват и деформации на фонетично равнище, както и по-малки като обхват граматически промени, тъй като морфологичното и синтактичното равнище са по-устойчиви на чуждоезикови влияния. Изследователката предвижда разколебаване на членуването, намаляване на разнообразието от темпорални форми, загуба на усета за употреба на преизказните форми, както и наличие на някои деформации на синтактично равнище. Всички тези предварителни очаквания са подчинени на вижданията за билингвизма и неговия тип при различните носители на българския език в гр. Сидни.

Алгоритъмът на настъпващите промени в българския език на емигрантите в Сидни, Австралия, е подчинен на отчитането на особеностите на речта на различните поколения – от първото поколение емигранти до третото, родено в Австралия и бегло познаващо България и езиковата ситуация в нея. Положителна черта на дисертационния труд е отчитането на някои важни от психолингвистична гледна точка фактори, които са значими за българския език на живеещите в гр. Сидни.

В отделна част К. Исса разглежда политиката на България по отношение на днешните емигранти, както и политиката на емигрантите към днешна България. В тази първа глава в началото авторката теоретично се спира върху езиковата глобализация, ситуацията в Австралия и влиянието върху българската реч на живеещите в Сидни българи. Авторката държи да се прокарат ясни различия между термините *глобализация*, *европеизация* и *емиграция*, без да се пропускат техните езикови аспекти. К. Исса акцентира напълно обосновано спрямо целите си и върху т. нар. глокализация, известна у нас от трудове на Ангел Ангелов. Не е подмината и значимостта на билингвизма на българите от гр. Сидни, принадлежащи на различни поколения. Разгледаните понятия имат задачата да очертаят съвременните заплахи от наднационален характер, които се отразяват върху българската реч на емигрантите в Сидни. В тази подчаст от увода авторката се спира и върху отношението на емигрантите българи от Сидни към България.

На анализ се подлага задграничната политика на българистиката в контекста на езиковата политика на България. Авторката се интересува от езиковата политика, свързана най-вече с преподаването на българския език като втори в чуждестранни университети и като втори (роден) в неделните училища извън България. Важни са наблюденията на К. Исса

за ниското качество на учебниците по български за неделните училища. В отделна част се коментира културноориентираното образование в българските училища у нас и в чужбина. Друга част е посветена на културната ориентация на петте български училища в Австралия. Струват ми се от съществена важност критичните коментари на българските учебници, използвани в училището в гр. Сидни.

К. Исса предпочита термина *втори роден* за българския език на децата в българското неделно училище в Сидни. В работата си Исса разграничава понятията *първи език – втори език – чужд език*, за да оптимизира изследването на основния си предмет. Авторката се интересува от ролята на езикознанието не толкова при изследването на този език, колкото при създаването на учебници за българските ученици в чужбина.

Катя Исса коментира анкетното проучване, което е осъществила по метода на отзовалите се – за езиковите нагласи на българите емигранти. Изследователката се интересува от отношението на емигрантите към родния език, от готовността да изучават както те, така и децата им български, от нагласите им към всичко българско. Въпросите в анкетата са добре подбрани, за да се изследва общуването на български език, продължителността на местоживеенето извън България, контактите с българи, досегът им с българските медии, радио, телевизия, книги на български език, посещаването на българско училище и др. Тази анкета, с някои редакции, е разпратена и на други български емигранти извън Австралия. Данните говорят за положителни тенденции за запазване на българския език в семейството и предаването му на следващите поколения. Сред анкетиранията има и такива, които смятат, че децата им говорят български благодарение на българските неделни училища, което доказва значимостта на тези институции. Не познавам друго такова анкетно проучване на нагласите и оценките на българи емигранти. Авторката подчертава необходимостта от обучение на български език за забавянето на процеса на отродяване на българите в чужбина и забравянето на българския език от поколенията, родени в чужбина.

В края на Първа глава К. Исса разглежда функциите на българския език на емигрантите в Сидни, напр. символна роля, която в Сидни не се проявява, езикова лоялност, комуникативна функция, реферативна функция, емотивна/експресивна, конотативна, фатическа функция и др.

Втората глава е важна според мене, защото е посветена на българския език в Сидни. Проследява се във времето българската емиграция в Австралия. Съществено внимание е отделено на съвременната българска езикова ситуация в гр. Сидни, като под това авторката разбира според мене проучване на ситуацията на българския език в този град. К. Исса следва методиката на теренното проучване, приложена при изследването на В. Търново от М. Виденов и Б. Байчев от 1988 г. Смятам, че е извършено много добро изследване на съвременните разновидности на българския език в битовата сфера с акцент на деформациите в него, породени от интерференцията с английския език. Бих уточнила, че е направено не само изследване на речта в битовата сфера, но и на речта с повишена формалност, тъй като се проучва и речта в българските неделни училища. Акцент се поставя при описанието на ситуацията на българския език в Сидни и на диглосията, тъй като нашият език е с по-малка престижност в Австралия.

За да представи ситуацията на българския език в Австралия, К. Исса се спира и на българско-австралийските културни връзки, на езиковите контакти на политическите

емигранти в Сидни, на езика на българските семейства в Сидни. Вниманието си към езика на семейството К. Исса обяснява с факта, че именно в семейна среда се вижда дали българският език е жив и се предава на поколенията.

Основният предмет на проучване е междинният смесен език на българите в Сидни, особено на децата. Авторката представя своя система за транскрипция, която най-ясно да онагледява неговите особености. Системата за транскрипция дава възможност лесно да се разчитат записите, но и да се придобива ясно впечатление за особеностите в българския език. Анализите са достатъчно разгърнати, примерите са обилни. Те показват какво интерференцията, така и локални особености в идиолектите на наблюдаваните българи, отличаващи се от кодифицираните норми.

Една от важните части на Втора глава включва коментар на противоположни тенденции при превключването на езиковия код в наблюдаваните семейства от Сидни. За пръв път в нашата социолингвистика се правят подобни наблюдения. Авторката представя превключването на езиковия код в речта на второто поколение български емигранти – родени и израстващи в Сидни. Те са билингви в ситуация на диглосия, за които българският е роден, но втори. К. Исса представя и случаи, при които билингвизъм всъщност липсва, защото българчетата, родени в Австралия, не говорят български. Многобройни са случаите на деформация на българския, с множество интерференции и чуждоезикови влияния в този смесен език. Не са убягнали от изследователския поглед на К. Исса и т. нар. смесени семейства, в които само единият член е българин, или семейства, в които няма българи.

Във Втора глава се коментира и българското неделно училище в Сидни, което съществува от 12 години. За съжаление, учениците се отличават с ниско владение на българския език. Проблемът се задълбочава от недостатъчно адекватната адаптираност на учебните програми и съдържанието на учебниците. Интервюта доказват тези наблюдения.

Една част от Втора глава е посветена на разликата в комуникационните модели на три поколения българи в Сидни, като се коментират и информационните технологии, отразили се на тези модели. К. Исса подчертава значимостта на възрастта за оформяне на разликата в българския език на три поколения българи в Сидни. Авторката подчертава, че възрастта е водещият фактор, който подчинява другите социално-демографски признаци на себе си. Добре е формулиран терминът *комуникационни модели* като модели на общуване в различните поколения. В труда се подчертава, че децата в Сидни са повече отдадени на новите технологии в съпоставка с децата от България. Това несъмнено се отразява върху начина им на общуване.

Най-значима от гледна точка на предмета на дисертационния труд е Трета глава, която съдържа теренното проучване на езика на българската общност в Сидни. Изследвана е българската реч на 80 души, от които 36 са определени като основни. Записите са правени със скрит микрофон, а продължителността им е около 100 часа. Проучена е българската реч на 24-ма ученици, а записите са с продължителност 30 часа. Общият брой на записите е около 200 часа, което е изключително богат архив. Авторката подробно е представила социално-демографските характеристики на информаторите, като е наблегнала върху поколенческата диференциация. Оказва се, че полът няма съществено значение за българската реч на информаторите.

Първо К. Исса описва т. нар. група на азбукарчетата – 33 деца, от които 15 момчета и 18 момичета, 24 от които са от Българското неделно училище в Сидни. След това се спира на групата на билингвите от средното поколение (40 души), а накрая на групата на възрастните – 7 души, от които 6 са жени. Всички те са монолингви, говорещи само български език. Следвайки методиката на М. Виденов и Б. Байчев в проучването на В. Търново, К. Исса представя социолингвистичен анализ на сонди от речта на тези три групи информатори. Всяка сонда е последвана от представяне и анализ на отклоненията от кодифицирания български език, като първо се коментират фонетични отклонения, след това морфологични, лексикални и синтактични.

След сондите и техните анализи К. Исса отделя специално внимание на маркерите, свързани с местоживеенето, продължителността на времето, през което информаторите пребивават в Австралия, възрастта на информаторите. Записите са направени не само в учебна среда, но и по време на семейни събирания в домове на различни българи от Сидни, както и на обществени места. От особен интерес за мене са маркерите в българската реч, които зависят от семейството, както и т. нар. от авторката поколенчески сблъсъци.

Заключението действително извежда най-важните заключения, до които е достигнала К. Исса в анализите на българската реч на емигрантите ни в Сидни. Едно от тях е свързано с факта, че в Сидни съществува една междинна система на езика ни, която е „частично национално по отношение на българския и специфична по отношение на новата среда“. Специално внимание се обръща на интерференциите в езика на българите от Сидни. К. Исса въвежда своя терминология, която е добре обоснована, напр. *отклоняване*, *разбългаряване*, *отродяване*. В заключението се коментират и лексикалните интерференции, които са белязали българския език на изследваната група. Отделна подчаст представя фонетични интерференции, а други са посветени на граматическите (морфологични и синтактични) интерференции. Разглеждат се и някои стилистични интерференции. Авторката отново аргументира избора на термина *преходен език*, за да назове речта на българите от Сидни. В заключението отново се коментира алгоритъмът на забравяне на езика, който изследователката е наблюдавала. Особено важни са семейството, българското неделно училище и държавните езикови политики за забравянето на процеса на забравяне на езика ни в чуждоезиковата среда.

Авторефератът адекватно представя структурата, съдържанието и приносите на дисертационния труд. Също приносите отговарят на действителните постижения на дисертацията на доц. д-р Катя Исса.

Публикации № 1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29 и 30 разглеждат въпроси, свързани с теми от дисертационния труд. Това показва, че научната общност у нас е добре запозната с разработките и приносите на дисертационния труд. Публикация № 7 представя важни особености на методиката на социолингвистичното изследване, която е приложена в монографията „Великотърновският език“ на М. Виденов и Б. Байчев.

Препоръката ми към К. Исса е да публикува и трудове на английски език, за да придобие представа за приносите ѝ по-широк кръг изследователи.

3. Заключение

Въз основа на приносите в трудовете по конкурса за придобиване на научната степен „доктор на науките“ на доц. д-р Катя Грозева Исса убедено смятам, че може да ѝ бъде дадена научната степен „доктор на науките“, и ще гласувам положително за това решение.

21.08.2023 г.
София

Подпис:
проф. д.ф.н. Красимира Алексова